

Helena Chwiedosik

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0001-6598-722X

LITERATURA I POLITYKA LAT OSIEMDZIESIĄTYCH – CASUS JERZEGO FICOWSKIEGO

Uprawianie działalności literackiej i publikowanie jej owoców było niełatwym zadaniem w realiach politycznych Polski Ludowej. Dobitnie doświadczył tego Jerzy Ficowski. Jego teksty okaleczono, poddano cenzorskim, destrukcyjnym zabiegom czy wręcz wstrzymywano ich druk. W latach osiemdziesiątych sytuacja ta uległa poprawie ze względu na zniesienie¹ trwającego od roku 1976 „zapisu” na osobę poety oraz jego twórczość. Poza publikacjami w niecenzurowanych obiegach, krajowych i emigracyjnych, również na oficjalnym rynku wydawniczym autor mógł liczyć na obecność swoich tekstów. Dzięki akceptującym cenzorskim recenzjom światło dzienne ujrzały wiersze artysty dotychczas absolutnie niecenzuralne, o treściach niepożądanych. To przejście od zakazu do ograniczonej, ale jednak zgody na druk stanie się przedmiotem namysłu badawczego w tym szkicu.

W totalnym systemie propagandy i manipulacji² Polski Ludowej recenzja cenzorska omawiała i oceniała teksty kultury: piśmiennictwo, sztukę, fotografię i film, audycje radiowe i telewizyjne itd. Pełniła funkcję sprawozdawczo-oceniającą [prewencyjną lub represyjną]³. Zawsze jednak jej zadaniem była eliminacja treści niewłaściwych, nieakceptowanych przez władzę i niesłużących jej interesom ideologicznym. Nad słowem pisanym, a więc m.in. nad książką literacką, czuwała oficjalna polityka kulturalna państwa polskiego⁴. Jej dyrektywy przekazywane były w przemówieniach oraz drukowane na łamach prasy. Zawierały je również publikacje władz państwowych i partyjnych⁵, a partia rządząca, najpierw PPR, a następnie PZPR,

1 Zakaz druku utworów Jerzego Ficowskiego obowiązywał do roku 1980.

2 G. Łęcicki, *Cenzura w Polsce Ludowej: propaganda, manipulacja, destrukcja*, „Kwartalnik Nauk o Mediach” 2015, nr 2, <http://knm.uksw.edu.pl/cenzura-w-polsce-ludowej-propaganda-manipulacja-destrukcja> [dostęp: 25.10.2022].

3 A.Ż., M. Wiśniewska-Grabarczyk, *Segment streszczający recenzji cenzorskiej (Na materiale GUKPPiW z roku 1950)* „Socjolingwistyka” 2016, t. XXX, s. 277.

4 K. Budrowska, *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL 1948–1958*, Białystok 2009, s. 27.

5 Tamże.

sprawowała kontrolę nad funkcjonowaniem całego systemu⁶. Jednak to na podstawie ich poufnych, szczegółowych zaleceń, określających, co jest niecenzuralne, prowadzone były konkretne zadania cenzorskie, wykonywane przez szeregowych urzędników, a następnie omawiane podczas narad i przenoszone do ksiąg zapisów i zaleceń, będących zbiorem praw dla poszczególnych cenzorów⁷. Cenzurowano utwory ze względu na ich treść, formę i osobę autora.

Ze względu na tematykę prezentowaną w swoich utworach Jerzy Ficowski nie mógł liczyć na przychyłność komunistycznych cenzorów. Jednak nieprzerwanie i konsekwentnie przez całą swoją drogę twórczą zachowywał otwartość na rzeczy i tematy, które były warte wsparcia, choć niezgodne z oficjalnym modelem kultury i społeczeństwa propagowanym po 1945 roku. Pomimo represyjnych działań stosowanych wobec jego twórczości wpisał się w historię literatury przede wszystkim jako cyganolog, poeta pamięci polsko-żydowskiej, odkrywca i badacz twórczości Brunona Schulza.

W klatce cenzury

Debiutował w roku 1946⁸ jako dwudziestodwuletni poeta, niezwykle wrażliwy młody człowiek, mający za sobą AK-owską przeszłość i czynny udział w Powstaniu Warszawskim, obarczony ciężarem traumatycznych przeżyć z czasu wojny. O swoich pierwszych, „dawniejszych” wierszach mówił, że odbywała się w nich „sceptyczna, choć zarazem mitologiczna penetracja świata, jego dotykalnych elementów, sprawdzanie na własny użytek i uwierzytelnianie elementarnych cząstek przeżywanego rzeczywistości”⁹. Tymczasem rzeczywistość Polski Ludowej, a następnie PRL-u nie była łatwa dla bezkompromisowego początkującego artysty, posiadającego wzorce moralne, ale też kulturowe, silnie wiążące się z tradycją i wielokulturowością, nacechowane egalitaryzmem i otwartością, wrażliwością obywatelską na naruszanie granic wolności i godności ludzkiej.

Poeta pragnął tworzyć, rozwijać się, zaś ówczesne realia polityczne nie sprzyjały prezentowanej przez niego postawie twórczej. Kształtowały one politykę społeczno-kulturalną państwa i miały wpływ na jakość ówczesnego rynku wydawniczego, możliwości rozwojowe twórczości literackiej, rodzaj podejmowanej tematyki oraz kariery poszczególnych autorów. Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz jego mocodawcy stali na straży realizacji tzw. „jedynie słusznych” założeń dotyczących kierunków rozwoju kultury. Niewątpliwie dla wypełnienia tych zadań

6 T. Strzyżewski, *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Warszawa 2015, s. 11.

7 K. Budrowska, *Literatura i pisarze...*, s. 27.

8 J. Ficowski, *Ptakom niebieskim*, „Dziś i jutro” 1946, nr 16.

9 J. Ficowski, *Od autora*, [w:] tegoż, *Poezje wybrane*, Warszawa 1982, s. 5.

niezbędna była kontrola słowa niosącego treści podlegające dyskursowi publicznemu, wymagającemu odpowiedniego nadzoru pod kątem jego politycznej poprawności. Zmienność uwarunkowań politycznych powodowała zaostrzenie bądź liberalizację tejsze cenzury.

Obywatel pacyfista

Osobiste doświadczenia i potyczki autora z aparatem cenzury wzmacniały świadomość poety co do sprawczości działań cenzorskich w dziedzinie literatury i uruchamiały autocenzurę. Jednak nieustannie tematyczne zainteresowania pisarza stały w sprzeczności z modelem kultury i społeczeństwa propagowanym w PRL-u, którego główną cechą miała być monokulturowość i jednomyślność. Znaczący jest fakt, że istotną częścią poetyckiego dorobku artysty stała się twórczość poświęcona tematyce żydowskiej. Wśród tych wierszy na plan pierwszy wybijał się temat Zagłady. Do okupacyjnych losów polskich Żydów autor wracał przez wszystkie lata swojej twórczej aktywności. W roku 1980 Anna Kamińska stwierdzała, że nie dają one pocie spokoju, dlatego każdy tom Ficowskiego zawiera wiersze na ten temat¹⁰. Ta doniosła determinanta twórcza w zasadniczy sposób wpływała na możliwość realizacji i rozwoju dokonań artystycznych poprzez zmniejszenie prawdopodobieństwa publikacji utworów zawierających treści o statusie niecenzuralnym, jaki w PRL-u przez wiele lat posiadała problematyka Holocaustu. Do szczególnego jej traktowania doszło około roku 1968 w obliczu wzrostu niepokoju społecznego i nastrojów antysemickich w kraju.

Od roku 1969, tj. wydania tomu wierszy zatytułowanego *Ptak poza ptakiem*¹¹, a rok później miniatur literackich *Czekanie na sen psa*¹² oraz zbioru *Wiersze niektóre*¹³, realistyczna ocena możliwości publikacji na tematy zagładowe w obiegu oficjalnym spowodowała dziesięcioletnie „przymusowe milczenie” poety. Jednak, co ciekawe, artysta przyznał, że za swoje utwory „najbardziej związane z rzeczywistością” uważał te, które powstały w tym właśnie okresie, w siódmej dekadzie dwudziestego wieku. Paradoksalnie stwierdzał, że to wówczas w związku z tzw. zapisem, dotyczącym jego osoby i twórczości, „mógł pisać”¹⁴. Światła dziennego nie mogły ujrzyć wiersze mające dla poety zasadnicze znaczenie związane z odczuwaniem im-

10 [A. Kamińska], A.S., *To moja rzecz, bo pospolita*, „Res Publica” 1980, nr 6, s. 96–104; przedruk, [w:] *Wcześnie Jerzego Ficowskiego według recenzji, szkiców i rozmów z lat 1956–2007*, red. P. Sommer, Sejny 2010, s. 191.

11 J. Ficowski, *Ptak poza ptakiem*. [Wiersze], Warszawa 1969.

12 J. Ficowski, *Czekanie na sen psa*. [Miniatury literackie], Kraków 1970.

13 J. Ficowski, *Wiersze niektóre*, Warszawa 1970.

14 B. Prządka, *Jerzy Ficowski opowiada...*, <https://www.polskieradio.pl/96/755/Artykul/364583,Jerzy-Ficowski-%E2%80%93-refleksje-i-wspomnienia> [dostęp: 20.07.2022].

peratywu dawania świadectwa tragedii Żydów w okupowanej Polsce, ze spełnieniem wewnętrznej potrzeby autora, „by ratować to, co da się choćby częściowo ocalić. By ratować choćby pamięcią, jeśli nie ma już innego sposobu”¹⁵.

Utworzenie w 1976 roku „zapisu” na osobę i twórczość autora było odwetowym działaniem cenzorskim ze strony władz i Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w odpowiedzi na zaangażowaną politycznie postawę Jerzego Ficowskiego, który w roku 1975 podpisał „Memoriał 59”, będący protestem przeciw zmianom w konstytucji, oraz wstąpił do Komitetu Obrony Robotników¹⁶. Okoliczność dokonania „zapisu” zbiegła się z ukończeniem cyklu poetyckiego, składającego się z dwudziestu pięciu wierszy o tematyce holocaustowej, zatytułowanego *Odczytanie popiołów*. W kategoriach cudu artysta postrzegał sytuację, za sprawą której już w roku 1979, dzięki Rafałowi Scharfowi, londyńskiemu wydawcy „Jewish Quarterly”, doszło do pierwszego opublikowania cyklu za granicą¹⁷. Prestiż angielskojęzycznej edycji tego zbioru poezji wzmocnił Zbigniew Herbert, pisząc do niego wstęp. Do czasu oficjalnej publikacji w kraju ukazały się jeszcze dwa wydania zagraniczne¹⁸, które odegrały znaczącą rolę w popularyzacji twórczości Ficowskiego wśród czytelników europejskich i amerykańskich.

Nieobecność w oficjalnym obiegu wydawniczym w kraju nie była absolutna. Ficowski opublikował sześć zbiorów wierszy dla dzieci – m.in. w Naszej Księgarni, w Wydawnictwie „Prasa–Książka–Ruch” w Krajowej Agencji Wydawniczej¹⁹, a nawet w Państwowym Wydawnictwie Muzycznym²⁰. Utwory skierowane do dorosłego odbiorcy artysta zmuszony był publikować w drugim obiegu. Działało w nim warszawskie wydawnictwo NOWA, w którym w roku 1979 dwukrotnie ukazał się

15 A. Grupińska, *Pomyłona chronologia*, „Czas Kultury” 1990, nr 20; przedruk [w:] *Wcielenia Jerzego Ficowskiego według recenzji, szkiców i rozmów z lat 1956–2007*, red. P. Sommer, Sejny 2010, s. 607.

16 *Nowy członek Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”*, „Komunikat KSS KOR”, Warszawa 1978, nr 20, z dnia 30 maja, s. 6 [inf. o przystąpieniu Jerzego Ficowskiego do Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”].

17 M. Lebecka, „*W życzliwości dla cudu*”, z *Jerzym Ficowskim rozmawia Magdalena Lebecka*, [...] „Kresy” 1955, nr 3; przedruk [w:] *Wcielenia Jerzego Ficowskiego według recenzji, szkiców i rozmów z lat 1956–2007*, red. P. Sommer, Sejny 2010, s. 677.

18 J. Ficowski, [*Odczytanie popiołów*] *Dechiffre les cendres*, przeł. i posłowie: L. Rey, Paris 1981; J. Ficowski, [*Odczytanie popiołów*] *A reading of ashes. Poems*, przeł. K. Bosley, K. Wandycz, przedm. Z. Herbert, London 1981.

19 J. Ficowski, *Daję słowo kolorowe [Wiersze dla dzieci]*, Warszawa 1973; wyd. 2., Warszawa 1975. Tenże, *Maciupinka [Dla dzieci]*, Warszawa 1968; wyd. 2., Warszawa 1974.

20 J. Ficowski, *Makowskie bajki. Wiersze. Obrazy T. Makowskiego*, wstęp H. Blumówna, Warszawa 1959; przedruk, [w:] tegoż, *Wiersze niektóre*, Warszawa 1970; wyd. osob. sześciu wybranych wierszy z tego cyklu pt. *Makowskie bajki*, muz. W. Słowiński, na alt solo z towarzyszeniem oboju, klarnetu i fagotu, Warszawa 1975.

zbiór utworów poety zatytułowany *Gryps*²¹. Zawierał on takie wiersze, jak *Opowiem ci historię*, *Cygan milczy inaczej*, *Gryps*, *Nieśmiertelność [Pamięci Antoniego Słonimskiego]*, *Dworzec Gdański 1968 [Pamięci Arnolda Słuckiego]*, *Prognoza 1978*, *Noc listopadowa*, *Po polsku [pani Lucienne Rey]* czy *Modlitwa za Stanisława Pyjasa*. Ze względu na ograniczone możliwości druku oraz dystrybucji peerelowskich wydawnictw podziemnych działających w swoistej „szarej strefie” nie były one w stanie sprostać czytelniczemu zapotrzebowaniu na literaturę niedostępną w obiegu oficjalnym, czego świadomość miał doświadczony, zaangażowany twórca.

To właśnie o wierszach powstałych w tym czasie – „w okresie KOR-u” – artysta mówił, że „były niewątpliwie skażone pewną doraźnością, chociaż mniej skażone niż wiele, wiele powstałych wówczas innych wierszy”²². Wyjaśniając ówczesne motywy pracy twórczej, stwierdzał, iż miał „sobie coś do powiedzenia, coś co się domagało sformułowania” – „ostatecznej [...] konkluzji poetyckiej”, którą poeta „sobie [...] i tylko dla siebie” był winien²³.

Lata osiemdziesiąte – problemów z cenzurą ciąg dalszy

Z powodu zniesienia²⁴ kilkuletniego „zapisu”, który paraliżował druk utworów Ficowskiego w oficjalnym obiegu wydawniczym, teoretycznie mniej obciążony problemami wydawniczymi poeta wkraczał w nową dekadę lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku. Jednak wciąż obowiązujące dyrektywy cenzorskie nadal komplikowały, a nawet uniemożliwiały swobodę myśli artystycznej i wolność wypowiedzi, dlatego brak „zapisu” niewiele zmienił sytuację wydawniczą pisarza w kraju ze względu na preferowaną wciąż przez niego tematykę utworów.

Niestety, treść wierszy składających się na niezwykle ważny dla poety, przywoływany już powyżej, cykl *Odczytanie popiołów* przesądziła o braku realnych szans na oficjalne ukazanie się tego swoistego poematu na rynku krajowym. Dlatego w roku 1980 pierwsze polskie wydanie tak istotnego dzieła mogło trafić do rąk polskich czytelników jedynie z drugiego obiegu, będąc przedrukiem wydania angielskiego, z dodatkowymi pięcioma akwafortami Marc Chagalla oraz posłowiem „Od Wydawcy”²⁵.

*Errata*²⁶ – również ważny tomik wierszy o podobnej tematyce, został wydany w roku 1981 w londyńskiej Librze. Wówczas druk zbioru za granicą wciąż jeszcze

21 J. Ficowski, *Gryps [Wiersze]*, Warszawa 1979; Tenże, *Gryps. [Wyd. 2]*, Warszawa 1979.

22 B. Prządka, *Jerzy Ficowski opowiada...*

23 Tamże.

24 Patrz: przypis 1.

25 J. Ficowski, *Odczytanie popiołów. Wiersze*, Warszawa 1980.

26 J. Ficowski, *Errata. Wiersze*, Londyn 1981.

stwarzał szansę na wprowadzenie do czytelniczego obiegu oraz danie życia umieszczonym w nim utworom, poczynając od tytułowego wiersza *Errata*, do następnych: *Pawiak 1943* [Jankowi Gałkowskiemu], *Dzieciństwo 1940*, *Defilada [pamięci Zbyszka M. poległego w lesie w 1945 roku]*, *Tomasze, Alarm zaduszny na Nowogrodzkiej 1945*, *Z prasoznawstwa, NN 1944*, *Kwatera AK* i innych.

W krakowskim wydawnictwie drugoobiegowym ukazało się również dwanaście liryk Federica Garcii Lorki w przekładzie Jerzego Ficowskiego²⁷, których wyboru dokonał poeta spośród kilkudziesięciu zawierających się w tłumaczonym przez niego zbiorze z roku 1958, a wówczas wydanych nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego.

Jednak wydania drugoobiegowe, a tym bardziej zagraniczne, nie gwarantowały takich szans dotarcia do odbiorcy polskiego, jak miałyby to miejsce w wypadku druku utworów w kraju na oficjalnym rynku wydawniczym. Dlatego ukazanie się w roku 1981 tomu wierszy *Śmierć jednoroźca*²⁸ nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego w Warszawie (*sic!*) można poczytywać za pierwszy sukces pisarza, uznać za prekursorską książkę poety zaakceptowaną przez cenzorskich decydentów po wielu latach niebytu autora na oficjalnym rynku wydawniczym oraz prezentacji na nim takich utworów, jak *Tangolia 1936*, *Przyczynek do cyganologii*, *Twarzą do ziemi*, *Modlitwa do świętej wszy*, *Śmierć jednoroźca*, *Cygańska droga [Papuszy poświęcam]* czy *Trzy tańce polskie [...]*.

Z kolei biorąc pod uwagę ukazanie się w wydawnictwie Czytelnik przekładu poezji Izaaka Kacnelsona pod tytułem *Pieśń o zamordowanym żydowskim narodzie*²⁹ – opatrzonego przypisami i wstępem Jerzego Ficowskiego, zatytułowanym *Słowo o Iczaku Kacnelsonie* – nadto bibliofilskie wydanie *Exlibrisów* Brunona Schulza³⁰ czy też trzecie z kolei wydanie przez Naszą Księgarnię baśni cygańskich zatytułowane *Galązka z Drzewa Słońca*, można je uznać za wydarzenia równie pozytywnie odebrane przez autora. Jego powrót na oficjalny rynek wydawniczy wiązał się także z reedycjami. Udało się pisarzowi wydać w Ludowej Spółdzielni Wydawniczej zbiór utworów³¹, dokonując autorskiego wyboru z jedenastu wcześniejszych tomów: *Ołowianych żołnierzy*, *Zwierzeń*, a także *Po polsku*, *Moje strony świata*, *Amulety i definicje*, *Pismo obrazkowe*, *Ptak poza ptakiem* czy wspomnianego już tomu *Śmierć jednoroźca*, a następnie *Odczytanie popiołów*, *Gryps* oraz *Errata*. Książka zyskała pozytywną ocenę krytyków jako zawierająca „poezję magiczną” czy też od-

27 F.G. Lorca, *Poezje wybrane*, przekład J. Ficowski, Kraków [b.w.] 1980.

28 J. Ficowski, *Śmierć jednoroźca. [Wiersze]*, Warszawa 1981.

29 I. Kacnelson, *Pieśń o zamordowanym żydowskim narodzie*, przeł. J. Ficowski, Warszawa 1982.

30 J. Ficowski, *Exlibrisy Brunona Schulza*, Łódź 1982.

31 J. Ficowski, *Poezje wybrane*, wybór i wstęp autora, Warszawa 1982.

dającą trafnie świat polskiej „Abrakadabrii”. Opisany plon wydawniczy należałoby ogłosić wprost jako sukces pisarza, gdyby nie fakt, że Ficowski pozostał jednak wciąż w jakimś stopniu pisarzem niecenzuralnym. Musiał bowiem ogłosić w drugim obiegu dwa tomy wierszy *Pojutrznia*³² oraz *Przepowiednie*³³. Sygnował je pseudonimem Marcin Komięga.

Morfologia cenzorskich ingerencji

W 1982 roku w Wydawnictwie Literackim doszło do druku wierszy z lat 1968–1980 w tomie zatytułowanym *Gryps i Errata*³⁴, dzięki czemu na oficjalnym rynku wydawniczym pojawiły się utwory, z którymi wcześniej mogli zapoznać się jedynie nieliczni czytelnicy, sięgając po dwa oddzielne zbiory wydane w drugim i trzecim obiegu. Analiza zawartości tego tomu pokazuje jednak, na jakie kompromisy z cenzurą zdecydował się poeta. Na potrzeby wydania oficjalnego z części uprzednio zatytułowanej *Gryps* cenzura usunęła aż trzy wiersze – *Cygan milczy inaczej*, *Noc listopadowa [11 XI 1978]* i *Po polsku [pani Lucienne Rey]*. Ocenzurowano także fragmenty innych utworów znajdujących się w tym zbiorze. W treści usuniętych wierszy dopatrzoneo się np. motywów związanych z trudnym losem Romów czy poczuciem zniewolenia³⁵ w tym kraju „donośnie niemy[m] / w historii / karczowanych chaszczach”³⁶. Do najważniejszych motywów podlegających ocenzurowaniu należały „te związane ze Związkiem Radzieckim”³⁷, a więc również nawiązania „do wywózek na wschód czy zsyłek na Syberię”³⁸. Dlatego w wierszu zatytułowanym *Dzieciństwo 1940*³⁹ dokonano częściowej ingerencji poprzez usunięcie wersu: „czy zza wszystkich sybirów”, uważając to posunięcie za wystarczająco skuteczne i uniemożliwiające dotarcie do sensu wiersza. Jednak usunięcie jednoznacznej nazwy miejsca docelowego, do którego „w wagonach” zimą 1940 roku dotarły dzieci i z którego „przez lunety sopli / wyglądały [...] czy / nie leci po [...] nie] Pan Bóg /

32 M. Komięga, *Pojutrznia [wiersze]*, Warszawa 1982.

33 M. Komięga, *Przepowiednie [Wiersze]*, Polska [b.w.] 1982. Tenże, *Przepowiednie*, Warszawa 1982.

34 J. Ficowski, *Gryps i Errata. [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982.

35 W. Gardocki, *Cenzura wobec literatury polskiej w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Białystok 2017, s. 85.

36 AAN, GUKPPiW, sygn. 1684 [334/4], k. 79 – za udostępnienie materiału archiwalnego dziękuję Wiktorowi Gardockiemu.

37 W. Gardocki, *Cenzura wobec literatury...*, s. 85.

38 Tamże.

39 AAN, GUKPPiW, sygn. 1684 [334/4], k. 80 – za udostępnienie materiału archiwalnego dziękuję Wiktorowi Gardockiemu.

na tej białej wronie⁴⁰, odniosło minimalny skutek i w żadnym wypadku nie zmniejszało tej poetyckiej narracji o tragicznych realiach śmiertelnie groźnej śnieżnej krainy oraz o naiwnych wypatrywaniach dziecięcych zza baśniowego horyzontu – zza siedmiu gór, zza siedmiu rzek, „zza wszystkich sybirów”. Cenzorska destrukcja nie powiodła się.

Natomiast cel ten został w pełni osiągnięty przez tego samego cenzora, który w wierszu zatytułowanym *Errata*⁴¹ dokonał ingerencji o wymiarze znacznie większym i niosącym poważniejsze skutki w zakresie percepcji tegoż utworu. Wydawca zaznaczył linią przerywaną miejsca usunięcia fragmentów zakwestionowanych⁴². W ten sposób ta ekspresywna narracja została pozbawiona najistotniejszych, kluczowych dookreśleń miejsc i podmiotów występujących w nich, co spowodowało zaburzenie ciągłości wątków poprzez ich urywanie i zaznaczoną iluzoryczną tendencję do skrótowości, będącą rzekomo odautorską intencją. Z tej wersji wiersza okaleczonego odbiorca nie dowiedział się, do kogo w sposób precyzyjny w trzecim wersie zwraca się poeta, gdy mówi: „daję słowo na rozpałkę”⁴³. Cenzorskie działanie, usuwające „lekką ręką” sześć następných linijek, skutecznie uniemożliwiło właściwe odczytanie, eliminując te jakże ważne treści oraz zamiennie przekierowując „tę niemowną mowę”⁴⁴ do nieokreślonej masy i w nieokreślonej przestrzeni zamiast do tych, co:

w ciemności w chłodzie
w tutejszych filiach
kręgu polarnego
w dorzeczu wisły
gdzie ural celnie rzuca
swój cień niedorzeczy⁴⁵

40 J. Ficowski, *Dzieciństwo 1940*, [w:] tegoż, *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982, s. 68.

41 AAN, GUKP PiW, sygn. 1684 [334/4], k. 80 – za udostępnienie materiału archiwalnego dziękuję Wiktorowi Gardockiemu.

42 Do roku 1981 decyzje cenzorskie były nieodwołalne i nie wymagały uzasadnienia, a ingerencje cenzorskie nie mogły być w żaden sposób zaznaczane w wersji dopuszczalnej do rozpowszechniania. Stan ten uległ zmianie po uchwaleniu 31 lipca 1981 roku ustawy o kontroli publikacji i widowisk, wprowadzającej możliwość odwoływania się od decyzji GUKP i W do Naczelnego Sądu Administracyjnego oraz dającej zezwolenie na zaznaczanie ingerencji cenzorskich charakterystycznymi czterema kreskami [- - -] wraz z powołaniem się na konkretny przepis ustawy.

43 J. Ficowski, *Errata (fragmenty)*, [w:] tegoż, *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982, s. 61.

44 Tamże.

45 AAN, GUKP PiW, sygn. 1684 [334/4], k. 80 – za udostępnienie materiału archiwalnego dziękuję Wiktorowi Gardockiemu.

Nie posiadał czytelnik wiedzy o źródle „okrzyku przerwane go w pół”⁴⁶ ani też nie poznał intencji autora, aby zacząć „od miejsca / w którym go przerwano”⁴⁷, a więc:

pod murem cytadeli
pod brzozą podsmoleńską która
odmawia świadectwa⁴⁸

Natomiast z całą pewnością doświadczył zaskakującej elipsy, wprowadzającej w odmienny rytm wiersza. Zadał też cenzor o to, aby „kogoś o pogrzebanej tożsamości” nie kojarzono z apelem „w promieniach / zamarznętej zorzy”⁴⁹ i niedookreślono „głębokości / trzydziestu pięciu lat strachu”⁵⁰, z której wychodzą ci, „co pozostałi”. Pozbawiając wiersz właściwych kontekstów i wynikających z nich odwołań, tak głęboka ingerencja cenzorska wyeliminowała w stopniu znacznym istotne sensy z wiersza *Errata*, włączając z jego adresatami „w dorzeczu wisły”, przenosząc akcenty interpretacyjne i zubożając jego wymowę o te elementy, które nie wybrzmiały w jego wersji fragmentarycznej.

W tym samym zbiorze opublikowany został wiersz pod wymownym, jakże wyrazistym tytułem *Jutrzenka swobody*⁵¹. Obecne w utworze tym słowo „sybir” nie zostało zakwestionowane przez cenzora, a cały, będący zakończeniem dwuwiers – „zanim osiwił nam sybirem / białego dnia” – dostał cenzorską zgodę na pozostawienie go w wersji oryginalnej, zapewne jako, na pierwszy rzut oka, kojarzący się co prawda z toposem znanym i sytuacją oczywistą z historii Polski, odnoszącą się do zsyłek syberyjskich, ale nie dość precyzyjnie umiejscowioną w czasie, a według danego cenzora niezbyt łatwą dla przeciętnego czytelnika do zidentyfikowania. W tym wypadku sama obecność wśród innych form wyrazowych słowa „sybir” nie decydowała o konieczności jego wykreślenia – fakt ten okazał się dla cenzora możliwy do zaakceptowania. Można podejrzewać, że z jego strony doszło do zlekceważenia szczegółów wynikających z kontekstu użycia rzeczonyj frazy i jej konotacji. Natomiast trudno uznać za nonszalancję niezakwestionowanie tytułu wiersza i zignorowanie macierzystego adresu jego pochodzenia – m.in. od Mickiewiczowskich nawoływań w *Odzie do młodości*: „Witaj jutrzeńko swobody, / Zbawienia za tobą słońce!”, będących wyrazem wiary autora w odzyskanie niepodległości. Jest to tym bardziej wątpliwe, że wiadomym jest, iż to patriotyczno-romantyczne zawołanie zaistniało jako hasło powstania listopadowego. Widniało m.in. na transparentie umieszczonym na warszawskim ratuszu dnia trzydziestego listopada 1830 roku,

46 Tamże.

47 Tamże.

48 Tamże.

49 Tamże.

50 Tamże.

51 J. Ficowski, *Jutrzenka swobody*, [w:] tegoż, *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982, s. 90.

będącego początkiem zrywu niepodległościowego Polaków dążących do uzyskania suwerennego państwa polskiego i uniezależnienia się od zwierzchnictwa cara Rosji. Odnosząc tę historyczną sytuację do realiów roku 1982 i mając na uwadze ówczesną sytuację społeczno-polityczną w Polsce, nie można przyjąć, że cenzor mógł zlekceważyć i uznać za nieistotne powyższe konotacje, wynikające z treści wiersza Ficowskiego. Niemniej trudno wytłumaczyć ten fakt w sposób racjonalny i uznać tę sytuację za pospolite przeoczenie ze strony cenzora. Na jego postawie być może zaważyło poczucie braku stabilności, wynikające z wyjątkowości ewoluującej sytuacji politycznej w kraju. W tym wypadku z całą pewnością skorzystał na tym Jerzy Ficowski i jego twórczość, a co za tym idzie – jej odbiorcy.

Sukces zaprawiony goryczą

Biorąc pod uwagę skuteczność działań aparatu cenzury, a z drugiej strony zawartość zbioru, można stwierdzić, że wystarczająco dużo swobody posiadał poeta, dokonując autorskiego wyboru wierszy do tomu zatytułowanego *Poezje wybrane*⁵². Umieścił w nim dziesięć spośród dwudziestu pięciu utworów pochodzących z wciąż nieobecnego wówczas na oficjalnym rynku wydawniczym cyklu *Odczytanie popiołów*. Wśród opublikowanych wierszy znalazły się m.in.: *Wniebowzięcie Miriam z ulicy zimą 1942*, *5 VIII 1942*, *Co to jest*, *List do Marc Chagalla*, *Zbiegowisko kamieni* oraz tytułowy utwór *Odczytanie popiołów*. Na uwagę zasługuje fakt, że w roku 1982, gdy w Ludowej Spółdzielni Wydawniczej ukazały się *Poezje*, funkcję przewodniczącego jej Komitetu Redakcyjnego pełnił znany działacz polityczny i ludowy Józef Ozga-Michalski, ówczesny członek Rady Państwa.

Jednak dopiero następny, 1983 rok miał przynieść zasadniczą zmianę w karierze pisarza. W całości ukazał się bowiem nakładem warszawskiego Wydawnictwa „Iskry”⁵³ swoisty cykl, określany przez Annę Kamińską mianem poematu „rozpisanego na osobne wiersze”, poświęcony tragedii okupacyjnej Żydów polskich⁵⁴. Również wówczas, po upływie dwudziestu sześciu lat od pierwszego wydania, istotny dla autora utwór z tego zbioru zatytułowany *List do Marc Chagalla* mógł ponownie ujrzeć światło dzienne w wersji niezmienionej. Pracował nad nim poeta trzydzieści jeden lat. Mając powyższe przesłanki na uwadze, raczej nie można przecenić znaczenia, jakie dla artysty stanowił fakt oficjalnego wydania cyklu wierszy, który uważał za najważniejszy w swojej twórczości⁵⁵. Wydarzenie to miało związek ze spektakularnymi przemianami w literaturze schyłkowego PRL-u, jakie za-

52 J. Ficowski, *Poezje wybrane*, wybór i wstęp autora, Warszawa 1982.

53 J. Ficowski, *Odczytanie popiołów*, akwaforty M. Chagall, Warszawa 1983.

54 A. Kamińska, *To moja rzecz, bo pospolita*, s. 94.

55 M. Lebecka, *W życzliwości dla cudu...*

częły dokonywać się w związku z potrzebą poszerzenia dyskursu wokół tożsamości zbiorowej Polaków o kontekst związany z jej różnorodnością⁵⁶. Następował znaczący powrót tematu żydowskiego, nadając Zagładzie rangę „kluczowego zagadnienia europejskiego i polskiego modernizmu”⁵⁷, stwarzając możliwość oficjalnego druku wierszy holocaustowych.

Wydany też został jedenastostronicowy esej autora zatytułowany *Morkosz czyli Cygańska przygoda Konstantego Ildefonsa [Galczyńskiego]*⁵⁸. Jego rozszerzona wersja znalazła się w książce *Demony cudzego strachu. Wspominki cygańskie*, które nakładem Ludowej Spółdzielni Wydawniczej ukazały się trzy lata później, w roku 1986⁵⁹.

Jednak w dalszym ciągu na przychylność cenzorską nie mogły liczyć literackie tematy związane z aktualną sytuacją w kraju, z kształtującym się ruchem społeczno-politycznym. Trudne zadanie stanęło przed poetą, o którego upomniała się historia najnowsza. I chociaż nie uważał się za uzdolnionego w działaniach społecznych, to zdecydował się dotrzymać jej kroku – poza zaangażowaniem się w bezpośrednią działalność, oddając w jej służbę swój talent. W języku poezji wypowiadał się na istotne aktualne tematy. Dlatego nadal pod pseudonimem Marcin Komięga był zmuszony publikować dwa zbiory utworów pod tytułem *Przepowiednie. Pojutrznia*⁶⁰ w londyńskim Wydawnictwie Libra Books, a także w warszawskim, noszącym nazwę Głos. W tym podziemnym wydawnictwie po raz drugi wydrukowany został ten tom również w roku 1985, wciąż sygnowany pseudonimem poety, datowany „XII 1981 – VI 1982”. Trudno się dziwić restrykcyjności i ostracyzmowi ze strony PRL-owskiej cenzury. Był to bowiem wybitnie zaangażowany politycznie tom, który stanowił poetycką odpowiedź Jerzego Ficowskiego na wprowadzenie w kraju stanu wojennego i polską rzeczywistość po 13 grudnia 1981 roku⁶¹, oddaną w wierszach, w których „czerwonoczarne sotnie / idą w nogę w noc / [...] / po trupach”, a „przebita włócznią grudnia / pęka tętnica tej ziemi”...

W roku 1984, przynależącym do schyłkowego PRL-u, wydana została jedynie praca edytorska Ficowskiego polegająca na zebraniu i opracowaniu listów Bruno-

56 P. Czaplinski, *Zagłada – niedokończona narracja polskiej nowoczesności*, [w:] *Ślady obecności*, red. S. Buryła, A. Molisiak, Kraków 2010, s. 341.

57 Tamże, s. 337.

58 J. Ficowski, *Morkosz czyli cygańska przygoda Konstantego Ildefonsa [Galczyńskiego]. Esey*, Warszawa, nakł. J.Z. Golskiego 1983.

59 J. Ficowski, *Demony cudzego strachu. Wspominki cygańskie*, Warszawa 1986.

60 M. Komięga, *Przepowiednie. Pojutrznia [Wiersze]*, Londyn 1983. Tenże, *Przepowiednie. Pojutrznia*, Warszawa 1983.

61 J. Kandziora, *Nie poddać poezji. Jerzego Ficowskiego wiersze o stanie wojennym*, „Teksty Drugie” 2007, nr 5, s. 165–176.

na Schulza⁶². W następnym roku na język włoski, japoński i niemiecki przetłumaczono baśnie cygańskie *Gałązka z Drzewa Słońca*, a także doszło do ich wydań zagranicznych w Rzymie, Tokio oraz w Niemczech. Z kolei w Tel Awiwie ukazało się dwujęzyczne wydanie bibliofilskie poematu *Odczytanie popiołów*. Rok 1986 przyniósł dwie cyganologiczne książki pisarza: kolejne, trzecie wydanie poprawione i rozszerzone pozycji zatytułowanej *Cyganie na polskich drogach*⁶³ oraz przytoczone już w artykule opowieści pod tytułem *Demony cudzego strachu. Wspominki cygańskie*⁶⁴. Życie od wydawcy otrzymał też dalszy ciąg szkiców Ficowskiego na temat twórczości Brunona Schulza, noszący tytuł *Okolice sklepów cynamonowych. Szkice, przyczynki, impresje*⁶⁵. Odnotować również należy fakt, że po upływie czterech lat w Wydawnictwie Czytelnik ponownie ukazały się poezje Izaaka Kacnelsona⁶⁶ w przekładzie, ze wstępem i przypisami Jerzego Ficowskiego, a nawet ich następna wersja z dwoma tekstami równoległymi – w języku polskim i jidysz⁶⁷, co niewątpliwie zaświadcza o zapotrzebowaniu rynku czytelniczego na tego typu literaturę, ale także o istnieniu cenzorskiego przyzwolenia na wypełnianie tym podobnych nisz oraz luk wydawniczych. Zapewne też kolejne, trzecie wydanie poetyckich, refleksyjnych narracji w konwencji snu w tomie *Czekanie na sen psa*⁶⁸ z roku 1987 nie powinno było budzić wątpliwości cenzorskich co do druku, a tym bardziej nie mogły ich zrodzić wiersze dla dzieci ze zbioru zatytułowanego *Wisła wpadła do Bałtyku*⁶⁹. Ukazanie się rosyjskich liryków Bolesława Leśmiana⁷⁰ w polskiej wersji językowej, z posłowiem, w tłumaczeniu Ficowskiego też winno było stanowić formalność z punktu widzenia instytucji cenzorskiej i podejmowanych przez nią działań w tym okresie. Wobec akceptacji dla tematyki żydowskiej w literaturze ponownie światło dzienne ujrziała książka *Rodzynki z migdałami. Antologia poezji ludowej Żydów polskich w przekładzie* autorstwa Jerzego Ficowskiego, wznowiona w roku 1988 w wer-

62 B. Schulz, *Listy, fragmenty. Wspomnienia o pisarzu*, zebrał, oprac. i słowem wstępnym opatrzył J. Ficowski, Kraków, Wrocław 1984.

63 J. Ficowski, *Cyganie na polskich drogach*, Kraków, Wrocław 1986.

64 J. Ficowski, *Demony cudzego strachu. Wspominki cygańskie*, Warszawa 1986.

65 J. Ficowski, *Okolice sklepów cynamonowych. Szkice, przyczynki, impresje*, Kraków, Wrocław 1986.

66 I. Kacnelson, *Pieśń o zamordowanym żydowskim narodzie*, przeł. J. Ficowski, Warszawa 1986.

67 I. Kacnelson, *Pieśń o zamordowanym żydowskim narodzie. Dos lid fun ojsgeharreten jidischen folk*, przeł. J. Ficowski, Warszawa 1986.

68 J. Ficowski, *Czekanie na sen psa*, rysunki K. Szeffler-Tukwa, Warszawa 1987.

69 J. Ficowski, *Wisła wpadła do Bałtyku. [Wiersze dla dzieci]*, ilustracje G. Rechowicz, Warszawa 1987.

70 B. Leśmian, *Pochmiel księżycowy. Wiersze rosyjskie w polskiej wersji [i z posłowiem]*, przeł. J. Ficowski, opracowanie graficzne Z. Czarniecki, Warszawa 1987.

sji pierwotnej po dwudziestu czterech latach⁷¹, w opracowaniu graficznym Wandy Ficowskiej, pierwszej żony poety. Przede wszystkim zaś kolejne, a oficjalnie drugie życie po upływie pięciu lat otrzymał najważniejszy poemat poetycki autora zatytułowany *Odczytanie popiołów*⁷², nierozłącznie związany z osobą Marc Chagalla jako bohatera owego poruszającego cyklu, adresata wyjątkowego listu⁷³, głębokiego w swej wymowie utworu zasługującego na wydanie specjalne przez Interpress wraz z załączonymi sześcioma ilustracjami autorskimi. Na nie mniejsze uznanie w oczach tych samych wydawców zasłużył Bruno Schulz jako rysownik i twórca uznanych „mrocznych konturów pożądania”, grafik, których reprodukcje złożyły się na album z cyklu *Xięga bałwochwalcza*⁷⁴. Został on wydany również przez Interpress dzięki nakładowi pracy edytorskiej i literackiej wykonanej na rzecz owej *Xięgi* przez Jerzego Ficowskiego.

W ostatnim roku ósmej dekady miała miejsce publikacja druku bibliofilskiego w dwóch wersjach z okazji sto dziesiątej rocznicy urodzin i osiemdziesiątej rocznicy śmierci Witolda Wojtkiewicza. Zawierała ona fragmenty listów malarza i wiersz Ficowskiego zatytułowany *Zmierzch o świcie*, a jedna z nich dodatkowo – wklejkę exlibrysu Jerzego Niesiołowskiego autorstwa Wojtkiewicza⁷⁵. Ukazały się także dwa wydania książki cyganologicznej w dwóch wersjach językowych: polskiej oraz angielskiej⁷⁶.

Podsumowanie

Opisany w szkicu *casus* Jerzego Ficowskiego oddaje złożoność uzależnień i problemów, na które narażony był twórca i jego dzieła w latach osiemdziesiątych dwudziestego wieku. Trudności wydawnicze generowała głównie, ale nie jedynie, problematyka jego utworów. Sytuacja polityczna w kraju miała podstawowe znaczenie dla historii edycji utworów autora *Odczytania popiołów*. Należy zauważyć, że edytorski los poszczególnych jego dzieł determinowany był przez politykę społeczno-kulturalną PRL-u, której jednym z ważniejszych wykonawców pozostawał urząd cenzorski, czyli Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. War-

71 *Rodzinki z migdałami. Antologia poezji ludowej Żydów polskich w przekładzie*, przeł. J. Ficowski, Wrocław 1988.

72 J. Ficowski, *Odczytanie popiołów*, Warszawa 1988.

73 J. Ficowski, *List do Marc Chagalla*, ilustracje M. Chagall, Warszawa 1988.

74 *Schulz B. Xięga bałwochwalcza*, przygotował do druku i słowem wstępnym opatrzył J. Ficowski, Warszawa 1988.

75 J. Ficowski, *Pamięci Witolda Wojtkiewicza*, Anin 1989.

76 J. Ficowski, *Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje [Szkice etnograficzne]*, Warszawa 1989. Tenże, *[Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje] The Gypsies in Poland. History and customs*, przeł. E. Healey, Warszawa 1989.

to podkreślić, że w omawianym okresie wytyczne, jakimi kierowała się ta instytucja, podlegały zmianom, co zobrazowały jednoznacznie losy wydawnicze cyklu poetyckiego *Odczytanie popiołów*, ale również innych wierszy ówczesnie niezwykle aktualnych, odnoszących się do bieżących problemów stanu wojennego, zebranych w zbiorach *Pojutrznia* oraz *Przepowiednie*. Tym utworom nie dane było zaistnieć na krajowym oficjalnym rynku wydawniczym, były sygnowane pseudonimem autora.

Przekrojowe przedstawienie wybranych cykli utworów Jerzego Ficowskiego ukazuje różnorodność jego twórczości, również w latach osiemdziesiątych, a także wierność podejmowanym tematom. Oddaje postawę pisarza sięgającego po trudne tematy z najnowszej historii Polski oraz zaangażowanego obywatela pacyfisty, społecznika, któremu bliskie były sprawy „naszego czasu i naszego miejsca na ziemi”, a także „odkłamywanie świata”⁷⁷. Uświadamia bezkompromisowość autora, za którą poniósł on cenę najwyższą, gdy zmuszony został zamknąć swoją twórczość na długie lata, na dekadę w „klatce milczenia”, cierpiąc z powodu braku możliwości oficjalnego druku utworów i ich prezentowania szerokim rzeszom czytelników.

Ficowski, świadomie stosujący autocenzurę, przyznawał, że dobrowolnie „poddawał się samookaleczeniu” – „łykał narzędzia tortur” i „próbował je strawić”, a jego wypowiedzi były jak puszczanie „pawia słów / wykradzionego / z ptaszarni cenzora”. Ingerencje instytucjonalnej cenzury, okaleczające jego wiersze, odczuwał boleśnie, jak uwięzienie, topienie, skucie kajdankami, ponieważ poezja była najcenniejszą, „Jedyną dostępną [...] i niezbędną «praktyką sakralną» najpełniejszą ze wszystkich, na jakie [...] stać, formą wypowiedzi”⁷⁸. Artysta miał nadzieję, że jego twórczość „stanie się także czyjąś prawdą, słyszalną i akceptowalną przez czytelnika, który odnajdzie w niej definicje własnych, niesformułowanych prawd i przeczuc”⁷⁹.

Odczuwał dyskomfort z powodu ingerencji cenzorskich wprowadzanych do jego utworów, zmieniających sensy wypowiedzi poetyckich, niwelujących ich wartość artystyczną, a także uniemożliwiających właściwe odczytanie intencji przekazu poetyckiego. Jako twórca uważał się za uwięzionego w „klatce cenzury”, w poetyce liryki w jakimś stopniu więziennej:

poezja uwięziona
wzbiera
jej poziom sięga

77 Tamże, s. 6.

78 J. Ficowski, *Próba autointerpretacji*, [w:] *Debiuty poetyckie 1944–1960, wiersze, autointerpretacje, opinie krytyczne*, wybór i oprac. J. Kajtoch, J. Skórnicki, Warszawa 1972, s. 76.

79 Tamże.

stanów średnich krat

skuta kajdanki unosi
jak godło
ręczy oburącz
za ich ścisłość

poddaje się
samookaleczeniu
łyka narzędzia tortur
próbuję je strawić

zamienia mowę trawę
na mowę oset
po wielkim poście
puszcza pawia słów
wykradzonego
z ptaszarni cenzora⁸⁰

Bibliografia

Budrowska K., *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL 1948–1958*, Białystok 2009.

Czapliński P., *Zagłada – niedokończona narracja polskiej nowoczesności*, [w:] *Ślady obecności*, red. S. Buryła, A. Molisak, Kraków 2010.

Ficowski J., *Cyganie na polskich drogach*, Kraków, Wrocław 1986.

Ficowski J., *Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje [Szkice etnograficzne]*, Warszawa 1989.

Ficowski J., *[Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje] The Gypsies in Poland. History and customs*, przeł. E. Healey, Warszawa 1989.

Ficowski J., *Czekanie na sen psa. [Miniatury literackie]*, Kraków 1970.

Ficowski, *Czekanie na sen psa*, rysunki K. Szeffler-Tukwa, Warszawa 1987.

Ficowski J., *Daję słowo kolorowe [Wiersze dla dzieci]*, Warszawa 1973; wyd. 2., Warszawa 1975.

Ficowski J., *Demony cudzego strachu. Wspominki cygańskie*, Warszawa 1986.

Ficowski J., *Dzieciństwo 1940*, [w:] tegoż, *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982.

Ficowski J., *Errata [fragmenty]*, [w:] tegoż, *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982.

Ficowski J., *Errata. Wiersze*, Londyn 1981.

Ficowski J., *Exlibrisy Brunona Schulza*, Łódź 1982.

80 J. Ficowski, *Poetyka*, [w:] tegoż, *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982, s. 94.

- Ficowski J., *Gryps [Wiersze]*, Warszawa 1979.
- Ficowski J., *Gryps. [Wyd. 2]*, Warszawa 1979.
- Ficowski J., *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982.
- Ficowski J., *Jutrzenka swobody*, [w:] tegoż, *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982.
- Ficowski J., *List do Marc Chagalla*, ilustracje M. Chagall, Warszawa 1988.
- Ficowski J., *Maciupinka [Dla dzieci]*, Warszawa 1968; wyd. 2., Warszawa 1974.
- Ficowski J., *Makowskie bajki. Wiersze. Obrazy T. Makowskiego*, wstęp H. Blumówna, Warszawa 1959.
- Ficowski J., *Makowskie bajki [wyd. osob. sześciu wybranych wierszy z tego cyklu]*, muz. W. Słowiński, na alt solo z towarzyszeniem oboju, klarnetu i fagotu, Warszawa 1975.
- Ficowski J., *Morkosz czyli cygańska przygoda Konstantego Ildefonsa [Gałczyńskiego]. Esej*, Warszawa, nakł. J.Z. Golskiego 1983.
- Ficowski J., *Od autora*, [w:] tegoż, *Poezje wybrane*, Warszawa 1982.
- Ficowski J., *Odczytanie popiołów. Wiersze*, Warszawa 1980.
- Ficowski J., *Odczytanie popiołów, akwaforty M. Chagall*, Warszawa 1983.
- Ficowski J., *[Odczytanie popiołów] A reading of ashes. Poems*, przeł. K. Bosley, K. Wandycz, przedmowa, Z. Herbert, London 1981.
- Ficowski J., *[Odczytanie popiołów] Dechiff rer les cendres*, przeł. i posłowie: L. Rey, Paris 1981.
- Ficowski J., *Odczytanie popiołów*, Warszawa 1988.
- Ficowski J., *Okolice sklepów cynamonowych. Szkice, przyczynki, impresje*, Kraków, Wrocław 1986.
- Ficowski J., *Pamięci Witolda Wojtkiewicza*, Anin 1989.
- Ficowski J., *Poetyka*, [w:] tegoż, *Gryps i Errata [Wiersze z lat 1968–1980]*, Kraków 1982.
- Ficowski J., *Poezje wybrane, wybór i wstęp autora*, Warszawa 1982.
- Ficowski J., *Próba autointerpretacji*, [w:] *Debiuty poetyckie 1944–1960, wiersze, autointerpretacje, opinie krytyczne*, wybór i oprac. J. Kajtoch, J. Skórnicki, Warszawa 1972.
- Ficowski J., *Ptak poza ptakiem. [Wiersze]*, Warszawa 1969.
- Ficowski J., *Ptacom niebieskim*, „Dziś i jutro” 1946, nr 16.
- Ficowski J., *Śmierć jednorożca. [Wiersze]*, Warszawa 1981.
- Ficowski J., *Wiersze niektóre*, Warszawa 1970.
- Ficowski J., *Wisła wpadła do Bałtyku. [Wiersze dla dzieci]*, ilustracje G. Rechowicz, Warszawa 1987.
- Gardocki W., *Cenzura wobec literatury polskiej w latach osiemdziesiątych XX wieku*, Białystok 2017.

- Grupińska A., *Pomyłona chronologia*, „Czas Kultury” 1990, nr 20; przedruk [w:] *Wcielenia Jerzego Ficowskiego według recenzji, szkiców i rozmów z lat 1956–2007*, red. P. Sommer, Sejny 2010.
- Kacnelson I., *Pieśń o zamordowanym żydowskim narodzie*, przeł. J. Ficowski, Warszawa 1982.
- Kacnelson I., *Pieśń o zamordowanym żydowskim narodzie*, przeł. J. Ficowski, Warszawa 1986.
- Kacnelson I., *Pieśń o zamordowanym żydowskim narodzie. Dos lid fun ojsgeharreten jidiszen folk*, przeł. J. Ficowski, Warszawa 1986.
- Kamińska A., A.S., *To moja rzecz, bo pospolita*, „Res Publica” 1980, nr 6; przedruk [w:] *Wcielenia Jerzego Ficowskiego według recenzji, szkiców i rozmów z lat 1956–2007*, red. P. Sommer, Sejny 2010.
- Kandziora J., *J. Ficowski. Bibliografia za lata 1947–2009*, Sejny 2010.
- Kandziora J., *Nie poddać poezji. Jerzego Ficowskiego wiersze o stanie wojennym*, „Teksty Drugie” 2007, nr 5.
- Komięga M., *Pojutrznia [wiersze]*, Warszawa 1982.
- Komięga M., *Przepowiednie [Wiersze]*, Polska 1982.
- Komięga M., *Przepowiednie*, Warszawa 1982.
- Komięga M., *Przepowiednie. Pojutrznia [Wiersze]*, Londyn 1983.
- Komięga M., *Przepowiednie. Pojutrznia*, Warszawa 1983.
- Lebecka M., „*W życzliwości dla cudu*”, z Jerzym Ficowskim rozmawia Magdalena Lebecka, „Kresy” 1955, nr 3; przedruk [w:] *Wcielenia Jerzego Ficowskiego według recenzji, szkiców i rozmów z lat 1956–2007*, red. P. Sommer, Sejny 2010.
- Leśmian B., *Pochmiel księżycowy. Wiersze rosyjskie w polskiej wersji [i z postłowiem]*, przeł. J. Ficowski, opracowanie graficzne Z. Czarnecki, Warszawa 1987.
- Lorca G.F., *Poezje wybrane*, przeł. J. Ficowski, Kraków 1980.
- Nowy członek Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”, „Komunikat KSS KOR”, Warszawa 1978, nr 20, z dnia 30 maja, s. 6 [inf. o przystąpieniu Jerzego Ficowskiego do Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”].
- Rodzynki z migdałami. *Antologia poezji ludowej Żydów polskich w przekładzie*, przeł. J. Ficowski, Wrocław 1964.
- Schulz B., *Listy, fragmenty. Wspomnienia o pisarzu*, zebrał, oprac. i słowem wstępnym opatrzył J. Ficowski, Kraków, Wrocław 1984.
- Schulz B., *Xięga bałwochwalcza*, przygotował do druku i słowem wstępnym opatrzył J. Ficowski, Warszawa 1988.
- Strzyżewski T., *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Warszawa 2015.

Wiśniewska-Grabarczyk A.Ż.M., *Segment streszczający recenzji cenzorskiej (Na materiale GUKP-PiW z roku 1950)*, „Socjolingwistyka” 2016, t. XXX.

Źródła internetowe

Łęcicki G., *Cenzura w Polsce Ludowej: propaganda, manipulacja, destrukcja*, „Kwartalnik Nauk o Mediach” 2015, nr 2, <http://knm.uksw.edu.pl/cenzura-w-polsce-ludowej-propaganda-manipulacja-destrukcja> [dostęp: 25.10.2022].

Prządka B., *Jerzy Ficowski opowiada...*, <https://www.polskieradio.pl/96/755Artykul/364583,Jerzy-Ficowski-%E2%80%93-refleksje-i-wspomnienia> [dostęp: 20.07.2022].

Dokumenty archiwalne

Archiwum Akt Nowych, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, sygn. 1684 (334/4), k. 79–80.

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest historii wydań dzieł literackich Jerzego Ficowskiego. Oddaje złożoność uzależnień i problemów, z którymi zmagał się twórca w latach osiemdziesiątych dwudziestego wieku. Sytuacja polityczna w kraju miała podstawowe znaczenie dla historii edycji utworów autora *Odczytania popiołów*. Jednym z ważniejszych wykonawców polityki społeczno-kulturalnej pozostawał urząd cenzorski, czyli Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. W omawianym okresie wytyczne, jakimi kierowała się ta instytucja, podlegały zmianom, co zobrazowały jednoznacznie losy wydawnicze dzieł poety. Przedmiotem namysłu badawczego w tym szkicu jest przejście od zakazu do ograniczonej zgody na druk. W latach 1976–1980 obowiązywał bezwzględny „zapis” na osobę Ficowskiego oraz jego twórczość. Niektórym z utworów pisarza nie dane było zaistnieć na krajowym oficjalnym rynku wydawniczym. Inne jego teksty okaleczano, poddawano cenzorskim destrukcyjnym zabiegom czy wręcz wstrzymywano ich druk.

Słowa kluczowe: cenzura, Jerzy Ficowski, poezja, PRL.

Literature and politics of the 1980s – the case of Jerzy Ficowski

Summary

This article is devoted to the history of the edition of Jerzy Ficowski's literary works. It reflects the complexity of addictions and problems that the artist and his works struggled with in the 1980s in the 20th century, in the Polish People's Republic. The political situation in the country was of fundamental importance for the history of editing the works of the author of *A reading of ashes*. One of the most important executors of socio-cultural policy was the censorship office, i.e. the Main Office for the Control of the Press, Publications, and Public Performances. In the discussed period, the guidelines followed by this institution were subject to changes, which was clearly illustrated by the publishing fates of the poet's works. The subject of research in this essay is the transition from prohibition to limited permission to print. In the years 1976–1980, there was an absolute „record” on Ficowski and his works. Some of the wri-

ter's works were not allowed to appear on the domestic official publishing market. Other of his texts were mutilated, subjected to destructive censorship, or even stopped printing.

Keywords: censorship, Jerzy Ficowski, poetry, Polish People's Republic.

Biogram

Helena Chwiedosik – magister filologii polskiej, absolwentka Uniwersytetu w Białymstoku, obecnie doktorantka w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu w Białymstoku w zakresie literaturoznawstwa. Jest autorką pracy licencjackiej zatytułowanej *Historia edycji i recepcji cyklu „Odczytanie popiołów” Jerzego Ficowskiego w PRL-u* oraz pracy magisterskiej – *„To wszystko ja”. Perspektywa autobiograficzna w twórczości Jerzego Ficowskiego*. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół osoby i twórczości Jerzego Ficowskiego – wkraczają w obszary literatury, zwłaszcza poezji, związanej z tematyką Holocaustu, powojennego cenzurowania w Polsce tematów żydowskich i zagładowych. Zakres tych zainteresowań naukowych zostaje poszerzony o zagadnienia dotyczące autobiografizmu oraz idei współczesnej epigenetyki. Jest autorką artykułu pod tytułem *Jerzego Ficowskiego problemy z cenzurą na przykładzie edycji i recepcji cyklu poetyckiego „Odczytanie popiołów”* opublikowanego w „Sztuce Edycji” 2/2021.